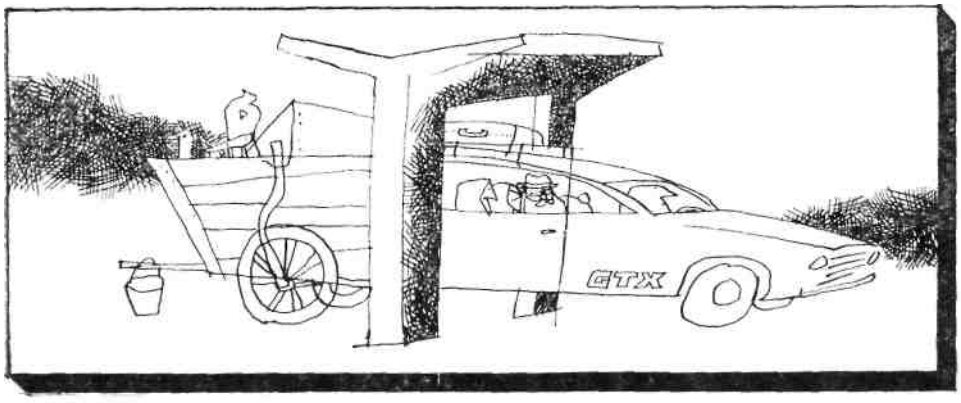

VÁRHEGYI ISTVÁN
VÁROS ÉS ETNIKUM

Témánk önmagában hordja a megközelítés-megírás buktatóit. Ha mindazokat az elméleti és módszertani nehézségeket, amelyek a most induló romániai magyar szociológia útjában állanak, nem mernénk tisztán látni, minden bizonnyal a magányos sarkkutatók "polárpszichózisa" kísértene. Nincs szándékunkban semmilyen szociológiai segélyjelzés leadása. Két okból. Népünk nem szociológiai hallgatóközönség. Társadalmunk életében még nem született meg a megváltozott lét tudati felismerésének szociológiai igénye. Létünk sorskérdései: értelmiségünk egyes csoportjainak gondolkodási-lelkiismereti témája — tömegeinkben viszont nincs még meg a társadalmi kérdések elemi szintű megközelítésének, a *társadalomtudományi közgondolkodásnak* az. alapja. Ez az egyik ok. A másik: ha volna is *társadalmi együttgondolkodás*ra képes közösségünk, mit segíthetne az együttérzés, ha nincsenek meg az önismeret tudományos feltételei?

Nemcsak a város és etnikum kérdése, hanem egészében véve a romániai magyarság társadalmi léte és szellemi élete sincs még feltárva. Kulturális életünk időszerű valóságtartalma még erőtlen. Létünk a modern világ rohamos fejlődésében alapvető, lényegi változásokon megy át. Nemzetiségünk még az ipari civilizáció olvasztótégelyében sem érzi, hogy nem csupán a társadalmi "átlényegülés" sorsa vár reá. Városba költözött falusi tömegeinknél a hirtelen elhízásnál még veszélyesebb kórtünet jelentkezett: a *kulturális tunyaság.* Innen már csak egy lépés a változó közösségi lét sorsa iránti közöny. Tömegeink életében a jobb, a magasabb életszínvonal nem csiholta ki a szellem világosságát. Önismereti mérlegünk többnyire merev és mozdulatlan: *a lét követel, a tudat tartozik.* Ennek tudatában indulunk a megismerés útján, valamit törleszteni.

Valóság és önismeret

Társadalmunk önismerete ma két végletben nyilatkozik meg. Az egyik véglet a tömegek *spontán helyzettudata.* Ennek tartalmát a napi anyagi-biológiai szükségletek és az ezek kielégítését szolgáló alkalmazkodás alkotják. A mindennapi élet fényeinek konkrét, érzéki tapasztalása útján alakul ki az "alkalmazkodás"

életfilozófiája. A másik véglet — az *irodalmi köztudat*. Ismeretelméletileg még nem értékeltük kellőképpen, hogy meddig terjedhet a lélek intuíciójából fakadó művészi meglátás autonómiája. Irodalmi életünk "önismereti" értéke, úgy véljük, a *valóságkifejezésben*, a sajátosság írói-művészi megfogalmazásában rejlik. Az irodalmi-művészi megismerés feltárta sajátosságban létünk önmagára ismerhet, megtalálhatja önmagát. A lét (társadalmi) és a tudat (irodalmi-művészi) egymásratalálása — irodalmi életünk egyre erősbödő közönségkapcsolatának és méltó értékelésének szociológiai kulcsa.

Irodalmunk önismereti értékéről csak akkor beszélhetünk egyértelműen, ha rámutatunk arra is, hogy a "sejtetés" borotvaélén áll a zseni, de mellé tolakodhatik a szemfényvesztő is. Ott, ahol a tömegek most képződnek társadalommá, még nincs irodalmi-művészeti műveltség, nincs közvélemény és még kevésbé serkentő kritika. Ebben a helyzetben a "tömegsiker" nem minden esetben az önismeret ösztökéje. Irodalmunk önismereti törekvéseink legszilárdabb támasza és ösztönzője lett. Három évtized próbálkozásai ("tükrözés" és "tipizálás" és "vulgárszociologizálás", aztán az ezektől való "abszurd" és "abszurdoid" elfordulás, majd "gyökértelenedés" és "gyökeresedés") után, a valóság vonzásában tisztábban látjuk az irodalom mai hivatását: a közösségi önismeret minél szebb művészi megfogalmazását.

Önismeretünk e két, immár létező pólusa között még nem kapott biztos helyet a *tudományos közgondolkodás. A* városiasodó tömegek most indultak meg a műveltség és a szaktudás útján. Szociológiai értelemben vett *racionális városi tudat* mint *létformáló tényező* — még nincs. Most születik fizikai értelemben, betonelemkonkrétságában az, új város, és most van kialakulóban ennek új társadalma, A tömegkommunikációs eszközök létfontosságú szerepet töltenek be a városiasodó társadalom kulturális tudatában. Még nyitott kérdés, hogyan szolgálhatja jobban a televízió, a rádió a városiasodó tömegek kulturális felemelkedését: igényes városi kultúrát formáló műsorral-e, avagy a már elhagyott falusi életmódra emlékeztető, népies jellegű adásokkal?

A városiasodó társadalom ma elsősorban anyagi javak fogyasztására rendezkedik be. Ezért a kulturális igény szintje még alacsony. A televízió előtti passzív szemlélődés szolgálhatja a tömegek kikapcsolódását, szórakozását, de városi műveltség tömegméretű kialakítása csak a közgondolkodás serkentésével, a szellemi igények fokozásával érhető el. A televízió és a rádió városi műveltséget formáló ereje leginkább a tömegek életmódjának városiasodásában jut kifejezésre. A napisajtó, a hetilapok egyre nagyobb szerepet kapnak a városiasodás útjára lépett tömegek gondolkodásmódjának, kulturális életének formálásában. Amilyen mértékben rést nyitunk a társadalmi valóság publicisztikai feltárására, olyan mértékben adunk lehetőséget most integrálódó tömegeink szociológiai műveltségének megalapozására is.

Egy városi emberöltő — három változás

Sokat átélt kortárs nemzedékünk nagy történelmi szinonimája: *a változás.* Társadalomtörténeti mementónk Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae*-ja lehetne. Kérdezzük a múltat, kutatjuk a jelent, sorsunk mai változásaira keresünk létrendező választ. Létünk változásait kelet-európai összefüggésben kell szemlélnünk és megértenünk. Egy fél évszázad alatt összetört az állam, a magántulajdon és a család történelmünkben alig megszilárdult polgári formája. A mi nemzedékünk az utolsó tanúja annak, hogyan foszlott szét a múlt. A második világháborút követő átalakulások hármas tükrében nemzedékünknek megadatott látni: a) a kisebbségi sors demokratikus revízióját, b) a polgári társadalom szocialista alternatíváját,

c) a népi életmód és kultúra iparosított és urbanizált sorsát. A nemzetiségi önismeret reális történelmi tartalmát itt és most ezzel az abc-vel kell mérnünk.

A harmadik változás szociológiai jelentőségét a városi életmód és a hagyományos magyar népi kultúra számunkra sorsdöntő találkozásában kell keresnünk. Ebben a találkozásban a falu — néprajzi szemléletünk alfája és ómegája — válságba került. Etnikai lényegünk, népi kultúránk minden kezdete a falu (volt)! Etnikai lényegünk, népi kultúránk folytatása a város (lehet)!

A kérlelhetetlen valóság a városban jelöli meg közösségi létünk próbakövét. Néprajzkutatók falun feltett kérdéseire a szociológiai kutatás városon adja meg a választ.

A falura épült hagyományos magyar népi életmód és kultúra szétesése, ha sorsfordulat is, nem végzet. Kelet-Európa megkésett polgári demokratikus átalakulása, ipari fejlődése minket *falusi állapotokban* talált. Ezeket az állapotokat töri ma szét a modern ipari civilizáció. A városiasodás hulláma elsodorja a régi falut, felszámolja a hagyományos parasztságot. A népi életmód gazdasági-társadalmi szerkezetének felbomlásával fokozatosan átalakul és eltűnik a falusi életfelfogás, népi kultúra és értékrendszer. Ez a folyamat a második évezred végéig minden bizonnyal jórészt végbemegy, sőt talán be is fejeződik. Azok az erők, amelyek létünket alapjaiban módosítják, lényegében társadalmiak, de végső kihatásukban az etnikumot érintik a legérzékenyebben. Mivel magyarázható e jelenség?

Az átalakulások felszíne alatt található az a lényegi mag, amely az *emberi kapcsolatokban* rejtőzik. Mint mindenütt Európában, az ipari és urbanisztikai fejlődés technikai infrastruktúrát, szabványosított anyagi és kulturális modellt állít a hagyományos világ helyébe; ez történik nálunk is. A város a mai világ legerősebb olvasztótégelye.

A városiasodás társadalmi dialektikája

Városi társadalmunk modern fejlődése Európához viszonyítva megkésett folyamat. Kelet-Európában a történelmileg ismert okok — félfeudális maradványok a termelésben, a deklasszált történelmi arisztokrácia konzervativizmusa, a különféle elemekből tákolódott hibrid városi polgárság erőtlensége — késleltették a kapitalista termelés, az ipari fejlődés és a modern városi társadalom kibontakozását. Kelet-Európa városainak lemaradását még súlyosbította az a tény is, hogy a tőke kezdeti felhalmozásával, szétszórt piaci helyzettel bajlódó gyenge polgárság későn teremtette meg azokat a nemzeti-állami kereteket, amelyeket Nyugat-Európa már a XIX. század végén lezárt. Az egységes nemzeti államalkotás stádiumában Románia csak 1918 után rakja le azt az alapot, amely a mai modern városépítés és polgárosodás szociológiai értelemben vett kezdetét jelenti. A két világháború közti viszonylagos fejlődés — társadalmi, osztály- és nemzetiségi konfliktusokkal terhelten ugyan, de — a modern román gazdaság és nemzeti társadalom kialakulását szolgálta. Ebben a keretben kell látnunk a két világháború közti városok fellendülését, a román polgárság anyagi, kulturális és politikai felemelkedését. Ma a városépítés magasabb szinten folytatódik.

A városi társadalom homogenizálódásának demográfiai alapját a falusi bevándorlás biztosítja. A két világháború közti román város szociológiai képének alakulása két tényezőre vezethető vissza: a) kapitalista viszonyok alapján létrejött gyárnegyedek és ezek árnyékában születő proletár-munkásnegyedek, b) egy történetileg viszonylag megszilárdult képződményben élő őslakosság mellett egy új, fiatal, életerős polgárság. Az új polgárság belső rétegződése — hivatalnok, ipari-kereskedelmi burzsoázia, szabadfoglalkozású értelmiség —, ha szociális értelemben a differenciálódástól nem is volt mentes, etnikailag a legerősebb integrálódási lehető-

séget biztosította. A modern román városi polgárság első nemzedékének megerősödése és felduzzadása kizárólag falusi elemekből történt. Az első nemzedék, a Nemzeti Parasztpárt polgári bázisa ideológiai értékorientációjában még ott élt az elhagyott falu nosztalgiája. A városlakó román polgárság életmódjában erőltetetten nyugati mintákat követett (Calea Victoriei — "micul Paris"), de lelkületében, szellemiségében mélységesen ragaszkodott falujához, népéhez. Lucian Blaga sajátos Tornán életfilozófiája (spațiul mioritic), Enescu *Román rapszódiá*ja, Coşbuc és Octavian Goga falu ihletésű költészete, Brâncuşi művészetének eredetisége a román falu, a román néplélek felfedezésében gyökerezik. A hirtelen városiasodással járó talajvesztettség és lelki elidegenedés veszélyét a román szellemi élet legjobbjai már ekkor meglátták. A romániai magyar szociológiára váró szép feladat: megtalálni és kimutatni azokat a kultúrtörténeti rokonjelenségeket, amelyek, ha térben elhatároltan is, de egyidőben jelentkeztek mind a román, mind a magyar városiasodásban a két világháború között. (Elég csak az "urbánus" és "népies" magyarság körüli vitára emlékeztetnünk.)

A második polgári nemzedék már a városi lakosság biológiai és társadalmi-kulturális újratermelésének volt az eredménye. Emellett azonban szüntelenül folyt a városi lakosság növekedése a beköltöző falusi elemekből. Ez a demográfiai "nyitottság" nemcsak a polgárság, hanem a román munkásosztály kialakulására is rányomta bélyegét. A még kialakulóban lévő munkásság ideológiai érettségét és osztályharcos szolidaritását éppen a félproletár, félfalusi elemek állandó beáramlása tette ebben az időben kérdésessé (Nagy István: *Bérmunkások.* Kolozsvár, 1944). A falusi veszteség, városi nyereség nemzeti és osztályszempontú polgári kritikája sem maradt tétlen. A polgári ideológia Janus-arccal fordult a városiasodás felé: egyik arcával a városi proletársorba jutó falusi románság ősi erényeinek elvesztését siratta, a másikkal a polgárság városi térhódítása, demográfiai és etnikai megerősödése fölött örvendezett. A városi társadalomképződés civilizatórikus és kulturális elemzése a román kultúrtörténeti irodalom értékes monográfiáiban látott napvilágot (Eugen Lovinescu: *Istoria civilizației române moderne.* Bucureşti, 1972.; Z. Ornea: *Poporanismul.* Bucureşti, 1972.; Iosif Consntantin Drăgan: *Idealuri şi destine.* Bucureşti, 1972).

A tudományos-műszaki forradalom sodrában

Az úton végig kell menni. Mégpedig sietősen, mert ami nálunk még most van kibontakozóban, az már a legfejlettebb nyugati társadalmakban lezárt folyamat. A fejlett ipari államok foglalkozási szerkezetében az aktív földműves lakosság 3-4 százalék körül mozog. Románia komplex gazdasági-társadalmi fejlesztési programjában jól körülhatároltan megtalálhatjuk a falusi társadalom átalakításának menetét. 1990-ig 10-13 százalékra csökken az aktív mezőgazdasági munkaerő, a második évezred végéig pedig 8-10 százalékra. Ezeket az előirányzatokat a tudományos-műszaki forradalom gyors kibontakozása talán még hamarabb napi valósággá teszi, mint ahogy ma gondoljuk. A ma még falun élő, mezőgazdaságban dolgozó minden száz falusiból tehát 2000-ig tíz ha marad a falujában (ami akkorra már régen nem a mai falu lesz, hanem a városi élet egy változata), s kilencven a városban fog dolgozni, mezőgazdaságon kívüli munkaterületen. Ennek tudatában a falu elhagyása, a munkaerő elvándorlása a következő években még erőteljesebben folytatódik.

Néprajzi kutatásunk ma azzal van elfoglalva, mi maradt meg falun. Mit lehet még összegyűjteni egy eltűnő életmód és kultúra anyagi és szellemi emlékalbumába. A legnagyobb tiszteletet és közösségi megbecsülést érdemlő gyűjtőmunka finalitását azonban nem szabad megkerülnünk. Egy évezred műveltségét akár tárgyiasult,

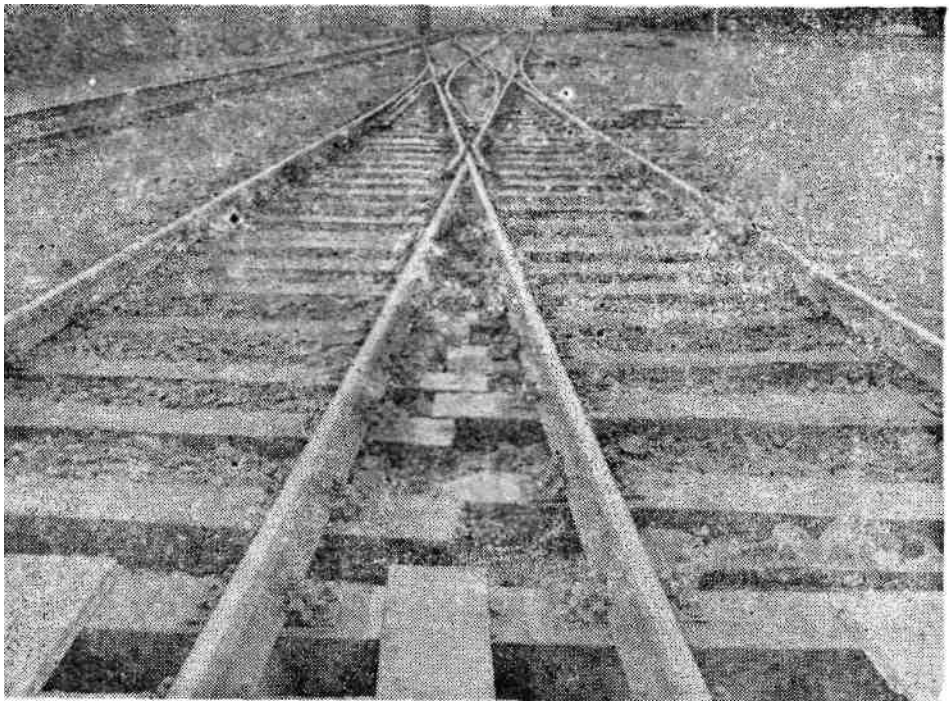

akár szellemi formában csak múzeumban őrizhetjük meg. Néprajzi múzeumra és folklórkincseink megfelelő őrzésére soha nem volt nagyobb és égetőbb szükség Ezt tudta már Herder, de Kriza János meg Orbán Balázs is, és mindenki megtette a maga idejében, amit tennie kellett. De soha egyetlen néprajzkutató sem mert arra gondolni, hogy a gyűjtőmunka gondját-baját ideológiává tegye. Társadalmunk ma sorsfordulón áll, és minden figyelmével, minden energiájával egy *új, modern életberendezkedés anyagi és szellemi szükségleteinek* kell eleget tennie. Erre kényszeríti a modern ipari civilizáció, a tudományos-műszaki forradalom következtében beállt történelmi-társadalmi helyzet. Ezt a helyzetet kell ma tudatosítanunk a magyar nemzetiségű tömegek érdeklődésének a város társadalmi-etnikai problémái iránti felkeltésével.

Városi közösség — és hiánya

A városi életbe való beilleszkedés legérzékenyebb területei az egyén és a közösség, az egyén és az intézmények közötti kapcsolatok. Az emberek közötti kapcsolatok kezdeményezése, fejlesztése lehetetlen bizonyos együttélési normák szokások és elvárások nélkül. Ez az, ami városon még nincs meg. Hiányzik az önmagunkért és másokért való felelősség érzése és tudata. Nincs még *szolidáris városi közösség.* Sajnos, ennek is megvan a történelmi-szociológiai gyökere Modern értelemben vett városi társadalmunk kialakulása szintén a történelmileg megkésett folyamatok közé tartozik. Nyugat-Európában a XIX. századi nemzeti államok megszilárdulása a városok nagyméretű fejlődésével, növekedésével és korszerűsödésével járt együtt. Kiépültek és megszilárdultak azok az intézmények, amelyek egyensúlyba hozták a központosított állami igazgatást és a helyi, városi, közületi önkormányzat működését. A nyugati polgárság *városi intézményei* nemcsak a közigaz-

gatás, hanem *a polgári életmód és kultúra, a városi életstílus* kiformálásában is fontos szerepet játszottak.

A városiasodásnak is megvan a maga történelmi iskolája. Más népek ezt az iskolát idejében kijárták, a mienk — a már ismert okok miatt — még nem. Ezért van az, hogy a külföldi városokkal ismerkedő hazánkfia nem kis megilletődéssel veszi tudomásul: a város klasszikus építészeti szépsége, harmóniája, a kövek patinája, a "genius loci" erősebb, mint az elgépiesedett ipari civilizáció uniformizáló hatása. A városi élet egyensúlyát a jól megszilárdult és tiszteletben tartott *közösségi normák*, írott és íratlan együttélési szabályok, egyszóval a jó értelemben vett polgári magatartás adja meg. Párizsban, Kölnben, Velencében bármilyen rohanó is az élet, az elgépiesedett életjelenségek mögött ott dereng az "örök" város arca. Nemcsak hagyományok élnek tovább, bizonyítja a modern város tevékeny patríciusa, városatyája, tiszteletbeli polgára. A megcsontosodott polgári bürokrácia kénytelen megújhodni. Erre kényszerítik az önkéntes társadalmi-érdekvédelmi szervezetek, egyesületek, társulatok. A városfejlesztés, a környezetvédelem, a gyermek- és családvédelem, a lakásépítés, az idősek szociális védelme és gondozása, a szabad idő kultúrája ma már fokozatosan megy át az intézményes igazgatás köréből az öntevékeny és önigazgató városi lakosság kezébe. Ezen az úton a társadalmi élet a közösségi szolidaritás egyetemes emberi értékeinek felismerése felé halad.
A terror, a munkanélküliség, a promiszkuitás jelenségeinek nyílt feltárása mellett meg kell tehát látnunk a nyugati városok számunkra is tanulságos szociológiai jelenségeit.

A városképződés etnikai sajátosságai

Néhány vonással vázolni próbáltam a modern romániai városi társadalom kialakulásának történelmi-nemzeti hátterét. Rámutattam arra a szociológiai tényre, hogy etnikai szempontból a többségi román falusi lakosság képezte azt a hatalmas demográfiai erőforrást, amelyből az új polgárság kialakult. A román parasztság városképző szerepét világítja meg a román szociológiai iskola egyik kiváló képviselője, G. Emil Marica, amikor rámutat arra, hogy a parasztság jelenlétének köszönhetően az itteni román népnek a nemzeti egység megvalósítása után sikerült viszonylag rövid idő alatt jelentős helyet elfoglalnia az erdélyi városokban.

A román parasztság városképző-demográfiai jelentősége tehát nem mai keletű. Az utóbbi három évtized városképződési történetében nem a folytonosság eleme, hanem a városba költözés *tömeges aránya* és hihetetlenül *gyors üteme* az, ami teljesen új helyzetet eredményezett.

A városba költözés természetesen érintette és érinti a magyar parasztságot is. A kisebbségi sorsban lévő magyar falusi társadalom a maga sajátos birtokviszonyai, belső rétegződése-bomlása miatt kevésbé bizonyult ellenállónak a város vonzásával szemben. (Jellemző példa erre a Székelyföld, a Mezőség, a Maros- és Nyárádmente falvainak kirajzása nemcsak Erdély városai, hanem a Kárpátokon túli ipari központok felé is.) A szociológiai jelenségek történelmi párhuzamát jelzi, hogy a magyar iparosok, a székely legények és lányok regáti városokba rajzásával egyidejűleg indul meg Bukarest ipari proletariátusának népi feltöltődése a nincstelen olténiai, dél-moldvai parasztság elemeiből. (Miron Constantinescu: *Exodul rural in România in perioada 1937—1939.* In: *Cercetări sociologice 1938—1971.* Bucureşti, 1971. 47., 55.)

A két világháború közti városi proletariátus szociológiai szempontból még feltáratlan. A bukaresti szociológiai iskola szinte kizárólag csak a falu irányába fordult, de ugyanezt tette az erdélyi fiatal értelmiség is falukutató szociográfiai törekvéseivel. A szociológiai szemlélet nem vett tudomást arról, hogy a történelmi

Kontraszt

osztályok, mellőzve a falu és a proletariátus szerepét, az egységes nemzeti állam géniuszában a maguk képére és hasonlatosságra akarták formálni az egész államot, a várost és annak társadalmát. A még képződésben levő város osztályviszonyairól, szociális állapotáról, etnikai rétegződéséről jóformán semmi szakirodalmi támpontot nem kapunk a korabeli szociológiában. A városképzés polgári koncepcióját sem szociális, sem etnikai-nemzeti vonatkozásban nem vethette még kritikai elemzés alá a proletariátus sem. A városi proletariátus osztályképződési nehézségei, a politikai érlelődés kezdeti állapota miatt, megfelelő történelmi tapasztalat híján ekkor még nem kerülhetett sor a polgári városképzés konkrét szocialista alternatívájának kidolgozására. A modern román városi társadalom nemzeti sajátosságainak ideológiai mellőzése egyébként nem a munkásosztály, hanem annak külföldről irányítottsága számlájára írandó. A városi társadalom szociális és etnikai viszonyainak Komintern-szemlélete több vonatkozásban történelmietlennek bizonyult. A román proletariátus osztályszemléletétől mesterségesen elszakított nemzeti tudat, a nemzeti sajátosságok elhanyagolása megnehezítette a polgári demokratikus erők összefogását.

A román polgárság történelmi szerepének osztályszempontú kritikája mellett ma sor kerül azoknak a tényezőknek a feltárására is, amelyek miatt a nemzeti törekvések folytonosságában diszkontinuitás keletkezett. 1964 tavaszán új korszak kezdődött, amelynek nyitánya a társadalmi haladás és nemzeti érdekek sajátos román megfogalmazása volt Az azóta eltelt másfél évtized e törekvések páratlan erejű megújhodását, érvényesülését tanúsítja. Az iparosítás és városfejlesztés politikai-gyakorlati összefüggéseit csakis e mindent átfogó erőfeszítés keretében érthetjük meg. Az ipar, a város, a demográfiai növekedés instrumentális szerepet töltenek be (tehát nem öncélt jelentenek) a társadalomfejlesztési tervekben. Az ipari civilizáció és a városfejlesztés egymástól el nem szakítható szerves tényezők. Románia felismerte a nemzet hosszú távú történelmi létjogosultságát, és ezt a nemzet partikuláris érdekeinek szuverén jogú gyakorlatában érvényesíti. Ebben a perspektívában az együttélő nemzetiség is csak úgy töltheti be történelmi szerepét, ha *cselekvő alanyként* felismeri a helyzetéből adódó szükségleteket és lehetőségeket. Számunkra is létszükséglet az iparosítás és a városfejlődés — de csak mint civilizatórikus eszközök a sokoldalúan fejlett romániai magyar nemzetiségi társadalom fejlődésében.

Helyünket és szerepünket az iparosítás és a városiasodás által létrejött társadalmi mozgásban kell meghatároznunk. Hogyan fejlődik sokoldalúan a romániai magyarság? Milyen új helyzet elé állítja tömegeinket az iparba, a városba való integrálódás? Létünket tudatosan formáló cselekvő közösségként alkalmazkodunk-e, avagy passzív közegként?

Városi valóság — népi mítosz

Társadalmunk mozgásának egyelőre mennyiségi (statisztikai) viszonylataival ismerkedünk, már amennyire az eddig feltárt empirikus szociológiai anyag ezt lehetővé teszi számunkra. Ezután sor kerülhet az életmódváltás minőségi elemzésére. Ameddig azonban a konkrét tapasztalati anyagból nem tudjuk kihámozni a közeljövő fejlődési tendenciáit, a levegőben marad e nagy kérdés: milyen formákban őrizhető meg nyelvünk, kultúránk, népi sajátosságunk az új városi életmódban?

Mielőtt a közösségi lét alapkérdéseit érintenénk, rá kell mutatnunk arra, hogy nem láthatunk tisztán, ha le nem számolunk a városi valóságot illúziókkal behelyettesítő népi mítoszok új kiadásának, terjedésének veszélyével. A népi mítosz veszélyének lényege abban rejlik, hogy a *létező valóság* helyett nagy tömegek

előtt tetszetősen mutatja a *kívánt valóságot.* A polgárság történetében is volt idő, amikor a népi formák eredetiségét, a falusi élet "idillikus" képét fogadta el igaznak a népből jött írók valóságfeltáró tényanyagával szemben. A polgárság effajta faluképének azonban még adhatott némi tápot az, hogy *akkor* még megvolt a falusi életmód, a falusi népművészet *funkcionális szerepe.* A sulykoló, amelyet megcsodáltunk, azért volt igaz és szép is, mert a ruhamosás konkrét eszközeként létszükséglet volt. Ma ugyanaz a sulykoló valamelyik tudós értelmiségi asztalán vagy a néphez való ragaszkodás tárgyi tanúsága, vagy kézirat-lenyomó; esetleg mindkét szerepet betöltheti. Az egykori sulykoló asszony még él, még mossa a ruhát — mosógéppel, de ha valamelyik hagyományőrző anyóka feltűri a szoknyáját, és beáll a patak jéghideg vizébe sulykolni, bizony rászólnak, hogy vigyázzon, mert meghűl.

E tanulmány jellege és terjedelme nem teszi lehetővé a megváltozott népi életmód reális, konkrét elemzését. De tudomásul kell vennünk, hogy az a kép, amit a rádió, a televízió, az egész nemzetiségi sajtó a népi valóság és falusi kultúra világából ma elénk tár, nem szolgálja kielégítően városiasodé tömegeink mai kulturális szükségleteit, még kevésbé önismeretüket. Ez a szociológus véleménye a népieskedő, művi úton és eszközökkel felnagyított kampányok időszerűségével kapcsolatban. De ennél sokkal súlyosabb az *anakronizmus,* ami a falusi, népi életmód és hagyományos kultúra, valamint a *mai városi társadalmunk* gyakorlati kérdéseivel kapcsolatban alakult ki.

Melyek ezek a gyakorlati kérdések? 1. A falusi nép biológiailag, kulturálisan, szociálisan legértékesebb rétege, a fiatalság városba költözött, s aki még nem, az városban dolgozik, és a közeljövőben — amikor felépítik a blokklakását — beköltözik. Ezzel kapcsolatban soha, senki, semmilyen formában nem tette fel a kérdést: milyen módon készítettük fel a faluját elhagyó fiatal nemzedéket a városba költözés, egy új társadalmi méretű honfoglalás várható következményeire? 2. Ha nem adtunk semmi útravalót, mit tettünk azért, hogy a városba költözött szétszórt egyedek ezreiből, tíz- és százezreiből ne társadalmi halmaz, hanem élő, eleven, értékeket teremtő közösség váljék? 3. Mivel magyarázható az az ellentmondás, ami a tömeges városiasodás, polgárosodás idejében kulturális életünkben létrejött? Azaz, amikor konkrét társadalmi-szociológiai műveltségre — tehát ilyen természetű könyvekre, előadásokra — és szociológiai tömegmozgalomra volna égető szükség, csőstül-derekastul kutatjuk, mi maradt meg a népiségéből kiüresített faluban. Nemzetiségi problematikánk csupán etnográfiai-folklorisztikus dimenziókba való beállítása veszélyes következményekkel járhat, ha a társadalmi-népi valóság múltbeliségét nem a jövőbeniség ma már létező elemeivel egyidőben mutatjuk be.

A mai olvasó előtt soha nem látott szépségében bontakozik ki az Orbán Balázstól kezdve Kós Károly etnográfus-nemzedékéig annyit kutatott népi hagyományok világa. Erdély nagy tájegységei, a Székelyföld, Kalotaszeg, Bihar, Szilágyság, a Szamosmente, a Körösvidék, a Maros- és Nyárádmente nemcsak népművészeti vidékek, hanem elsősorban az adott természeti-földrajzi lehetőségekre épülő termelési-gazdasági struktúrák voltak. Ezek éppen bizonyos elszigeteltségük miatt őrizhették meg hosszú évszázadok alatt kialakult birtokviszonyaikat, sajátos nyelvjárásukat, építészeti és egyéb szokásaikat. A falusi olvasó saját vidékének értékes monográfiáját még nem őrzi a biblia mellett. Olvassa azonban a napisajtót, és abban világos és tiszta megfogalmazásban elébe tárul, hogy 2000-ig egy mindent átfogó komplex gazdasági-társadalmi-területfejlesztési programtervezetben körülbelül mi maradhat meg az ő sajátos népi világából. A tudományos-műszaki forradalom rohamos térhódítása, az ipari termelés technológiai megújítása, a városfejlesztés és demográfiai növekedés gyorsuló üteme azok a mindennapi tények, amelyeknek közvetlen nemzetiségi vonatkozású kihatásait az 1990. avagy a 2000. év perspektívájában nekünk is látnunk kell.

Mozgásirány: a város

A gazdasági-társadalmi fejlődésükben elmaradt megyék iparosítása, urbanizálódása — az egész országot átfogó területfejlesztési koncepció — és az ezt kiegészítő gazdasági-társadalmi programtervek szerves egészet alkotnak. Egy modern ipari civilizáció anyagi bázisának megteremtéséről van szó, a magasabb életszínvonal érdekében. Legelőbb a mai falusi fiatalság ismerte fel e számára elfogadható iparivárosi civilizáció előnyeit, a szülők életmódjával és kultúrájával való kritikai összehasonlításban. A civilizált élet anyagi feltételeinek *gyorsabb* megteremtésére ma városon nyílik nagyobb lehetőség. Ez az a konkrét *anyagi, gazdasági determinizmus,* ami a falu tudatát, értékorientációját a város irányába tereli.

Ez a történelmi-dialektikus és mélységesen materialista magyarázata a tömeges elvándorlásnak és a városba telepedésnek. A városiasodás áradatában szociológiai értelemben elsodródnak — nemzetiségi különbség nélkül — az etnikai sajátosságokat hordozó falvak, tájak. A falu elvándorlása, sajnos, nem hasonlít a méhcsalád rajzásához, amely röptében is tudja az irányt, nem szóródik szét, s mindaddig tömörül, míg kaptárat talál vagy készít magának. A városba költözés számunkra még *tömörülés nélküli szétszóródás.* Ennek mértéke falvanként, vidékenként, nemzedékenként és sok más kritérium alapján eltérő, de a jelenségek nagy különbözőségét egy közös vonás uralja: az ipari munkába állás és az ezt követő városi integrálódás *nem közösségben, hanem családi-rokoni és baráti csoportokban történik.* E folyamat tudati jelenségeit már nem a tömeglélektan, hanem az individuálpszichológia tanulságaiból érthetjük meg.

A falusi közösségben az egyén élete minden vonatkozásban más volt, mint most, amikor egyedül kell megküzdenie a beilleszkedéssel. Az egyén önértékelése, emberi, etnikai értékeinek tisztelete saját közösségében lehet bármilyen erős — a környezetváltoztatás adta új helyzetben szembe kell néznie az erőtlenség, magárahagyatottság kísértésével. A városi környezet személytelensége a városiasodé egyén lelkében az elidegenedés érzését kelti. Ebben a lelkiállapotban hétfő délután, a televízió magyar adásának jóvoltából, vasárnap délelőtti hangulat költözik sok tízezer család hajlékába: a népi muzsika, népi tánc, a "fatornyos kis falu" emlékeéletérzése ott kavarog a lelkek mélyén. De mi történik a következő hétfő délutánig? A munka, a városi élet feladataival való küzdelem.

Falusiasodó város

Most rakják le az új negyedek közművesítési, szolgáltatási alapjait. A városi életmód jellege, illetve jellegtelensége gépiesen tapad az előre gyártott elemek szabványlehetőségeihez. Még be sem fejeződött egy új városnegyed fizikai felépítése, máris kezdődik máshol a bontás-építés. Közben a falusi bevándorlók újabb meg újabb hullámai öntik el a várost. A hagyományos régi városközpont, illetve annak társadalmi magja nem képes megbirkózni a számban óriási túlerőt képviselő falusiak gyors integrálásának feladataival. Emiatt nem a város formálja a maga képére a beköltözöttek sokaságát, hanem az integrálódók győzik le a mennyiség erejével a minőségi elvárásokat lassan feladó várost. A fizika elemi törvényei érvényesülnek a nehézkedési erő irányában. Így jön létre az a városforma, amit kénytelenek vagyunk *falusiasodónak* minősíteni.

A külsőségekben *már nem falusi,* de belső értékekben (legfőképpen ami a városi magatartás kulturáltságát illeti) *még nem városi* tömegek nemes értelemben vett polgári életmódot és műveltséget mindaddig nem tudnak kialakítani, amíg meg nem találják a várost. A város szociológiai lényege nem a komfort, hanem a *kulturált emberi magatartás.* Míg ezt fel nem ismerik, mindaddig városiatlanok ma-

radnak a most polgárosodni szándékozók tömegei. Az átmeneti társadalom szükséghelyzetéből fakadó szükségmegoldások után azonban, reméljük, szilárd egyensúlyba kerül a városi környezet és az ember; a szükségletek és elvárások humanizált formában megvalósuló kielégítésének kora következik. De addig teljes mértékben érvényesül a falusiasodó város szociológiai dilemmája.

Városi lét és etnikai tudat

A városba költözés minden fény- és árnyoldala ellenére városi keretek között új együttélési formák születnek. A romániai városlakó népesség foglalkozási szerkezete, ipari központokhoz kötöttsége, kommunális ellátottsága magában hordozza — ha még kezdeti stádiumában is — mindazokat az elemeket, amelyek az európai ipari civilizáció mai fejlődésvonalába illeszthetők. A városi fejlődés dinamikájával is igazolni akarjuk, hogy európaiak vagyunk, és fejlődésünk gyökerei éppen városainkon át vezetnek Európához. A városfejlődés a társadalmi képlet homogenizálódása terén országos szinten egyetemes, általános tendenciákat mutat. Ami sajátos, az a hagyományok, etnikai értékek találkozása éppen a most alakuló városi életben. Az erdélyi városok nemzetiségi realitása az együttélés, az etnikai és kulturális értékek kölcsönhatása és egymásbafonódása. Városaink történelmi szilárdsága, az együttélést lehetővé tevő türelem és egymás iránti megértés — az egyetemes fejlődés civilizatórikus és kulturális hullámainak átvétele, a helyi sajátosságoknak megfelelő továbbfejlesztése. Ezek azok az értékek, amelyekkel városaink Európa népei előtt példával szolgáltak (az egykori Torda, a vallási türelem és lelkiismereti szabadság meghirdetésével). Torda ma modern ipari központtá nőtte ki magát, de kulturális jelentőségét nem gyárkéményeinek magasságával mérjük, hanem azzal, hogy az ipari civilizáció kohójában is megőrizte-e szellemiségét. S minden más város és ipari központ urbánus értékének az a próbaköve, hogy a demokrácia magasabb szintjén milyen intézmények, milyen emberi magatartások igazolják: az egyetemes emberi jogok minden együttélő nemzetiség nyelvének és kultúrájának tudatos ápolása és kölcsönös tisztelete formájában érvényesülnek.

Az életmód és etnikum kölcsönhatásából változatos városi élettípusokat szült a történelem — állapítja meg a már idézett román szociológus: "Természetes, hogy a szászokkal együttélő románok *némiképp másak* [kiemelés tőlem — V. I.], mint azok, akik közé magyarok telepedtek. [...] Mint látjuk, *Erdélyben különböző életmódokkal találkozunk.*" (*Saeculum*, 1944. 3—4: 44.) Az erdélyi városok lakóinak tetetvén együttélése és a városiasodás folyamatában szükségszerűen kibontakozó szolidaritása nemcsak szociológiai tény, hanem egyben európai jelentőségű szocio-kulturális jelenség is. A nyelvi-nemzetiségi sajátosságok tudatos ápolása szervesen kapcsolódik a most kialakuló városi társadalom intézményi rendszerének jellegéhez. De nem az intézmények, hanem az etnikai tudat minősége dönti el, hogyan tanul minden polgár kultúrát építeni abban a közösségben, amelyhez tartozónak érzi magát, nyelve, lelkülete és sorstudata alapján.

A sajátosság megőrzése és fejlesztése teszi igazivá, élővé a város kultúráját. A mai román városképződés történelmi jelentőségű energiákat szabadít fel, s ennek során *a közös érdek kölcsönös felismerésének* a román nép és a magyar nemzetiség városépítő, otthonteremtő szolidaritásában kell kifejezésre jutnia. A lét fenntartásáért folyó napi munkában, a társadalmi lét anyagi és kulturális építésében erősödik a konkrét *munkahelyi, lakóhelyi, szomszédsági, baráti kapcsolatok* finom és intim hálózata. A közös munka, közös létérdekek töltik meg élettel az etnikailag vegyes városi társadalmat. A lét anyagi determináltsága hozza létre azokat a mikrocsoportokat, amelyek a városi társadalommá képződés mai szakaszában még csak spontánul érvényesülhetnek. A városi társadalom etnikai kevertsége a házas-

sági, családi, rokoni, baráti kapcsolatok fejlődése útján messzemenően befolyásolhatja az együttélés biológiai-demográfiai következményeit. A társadalmi mobilitás lendülete oly erős, hogy annak ingázó jellege csak ideiglenes. Az inga végérvényesen a város felé lendül (ezt érzik már azok is, akik még konkrétan falu—város közt ingázók).

Szociológiai elemzésünk is azért töredékes, mert még nem jutott *egyensúlyi állapotba* az a hatalmas falusi tömeg, amely az utóbbi két évtizedben a város irányába lendült. A városiasodás pozitív jelenségei mellett rá kell mutatnunk azokra a kedvezőtlen jelenségekre is, amelyek éppen az integrálódás nagy lendülete folytán, de főképpen annak spontaneitása következtében jutnak felszínre. Konkrét szociológiai kutatásaim során egy évig vizsgáltam az új városlakók életmódját, magatartását. A városiasodó falusiak bevételi-kiadási mérlegében szinte kizárólag az anyagi szükségletek dominálnak. A városiasodó családok többsége — különösen az új lakónegyedekben — átlag 15-20 évre szóló lakás, bútor, autó, tartós háztartási cikkek (hűtőszekrény, tévé stb.) részletfizetési perspektívájában él és gondolkodik. Nem a *szükségleteket,* hanem azt a türelmetlen mohóságot, mértéktartásnélküliséget kell kritikailag értékelnünk, amely a frissen bevándorolt falusi származású tömegek *városiasodást orientációjában* bekövetkezett. A részlettörlesztő, egzisztenciális magatartás lélektani kényszerében élő tömegek kulturális szintje igen alacsony. Az első, városba költözött nemzedék iskolai végzettsége még csak 4—7 osztály között mozog, szakismerete minimális; legtöbbjük betanított munkás. A második nemzedék, amely már a városlakó újratermelése — a kötelező tíz osztállyal, esetleg szaklíceummal —, maga mögött hagyja az alacsonyabb képzettség szintjén megrekedt szülőket. A kulturálisan frusztrált és gyermekeik által is "lekörözött" szülők családi, nevelői szerepe a minimumra zsugorodott. Talán így is mondhatnánk: a családnak ez a típusa még biológiai-vegetatív szinten szolgálja az új nemzedék felnevelését. Itt a szülők önmaguk karrierjének meghosszabbítását gyermekükben látják. A mindenáron való érvényesülés, a gyermek "jövőjének" biztosítása új tömegjelenségként kezd kibontakozni, s nemzetiségi viszonylatban többek közt az anyanyelvi oktatás lehetőségéről való lemondásban konkretizálódik.

A városi élet különböző szerepcsoportokban való tevékeny részvételt követel. A most integrálódó polgár egy és ugyanazon személye fokozatosan bővülő szerepelvárások (munkahelyi, lakóhelyi, családi, baráti stb. kötelékek) teljesítésében érik, fejlődik. Mindegyik szerep lényeges elemét *a magatartás minőségi értéke* és nem a *csoportkeret* adja. Melyik az a csoport, amely az egyén gondolkodását és magatartását alapvetően meghatározza? A fentebb felsorolt szerepek mindegyike magatartásra kötelez. Attól függően, hogy az egyén melyik szerepelvárást, illetve -teljesítést tartja *létfontosságúnak,* alakul a városiasodó polgár egyéni és közösségi jelentősége.

A városiasodó magyarság létmotivációs magatartása az anyagi érdekek azonnali és minél gyorsabb kielégítése irányában fejlődik. A mi-tudat sorsát nem eszmei, ideális-népi kultúrhagyományok, hanem a városi lét gazdasági-társadalmi determináltsága dönti el.

Epilógus helyett

Próbálkozásaink sorát itt meg kell szakítanunk. Tudományos értékű következtetéseket még nem vonhatunk le egy folyamatról, ami csak most tárul fel előttünk. Önismeretünk számára — úgy vélem — néhány szilárd támpontot és tájékozódási lehetőséget ad mindaz, amit, ha töredékesen is, de feltártunk. A tények, jelenségek mindinkább azt igazolják, hogy szociológiánk tudományos értékét és közösségi hasznát csak konkrét kutatásokra alapozott elméleti felismerések útján

bizonyíthatja. Egyik ilyen felismerés az, hogy a városiasodás történelmi folyamat, amiben nekünk nem passzív közegként, hanem cselekvő közösségként kell részt vennünk. A másik felismerés, hogy mind ez ideig nem foglalkoztunk a tömegspontaneitás, az ösztönösség szerepével a falusi néptömegek elvándorlásának motivációjában. Emiatt még nem tudhatjuk, mikor áll meg tömegméreteiben és városi irányában az elvándorlás. Feltehetően akkor, amikor a motivációs iránytű fordított irányban: a falu — de már a megváltozott, urbanizált falu — felé is jobb élet-lehetőséget mutat. Mindaddig tartani fog egy felemás társadalom (már nem falusi, még nem városi) arányainak növekedése. Miután e folyamat lezárul, a már kialakulóban lévő kisközösségek organikus fejlődéssel városi társadalom méreteit öltik.

Merre tovább a városiasodás útján? Ez a nagy tömegek számára életmód és életminőség kérdése. A mi sajátos kérdésünk: merre tovább a városi társadalom kulturált életformájának kialakítása útján? A városi kultúra modern formájában is szervesen meg kell teremtenünk az etnikai valóságra épülő együttélés és termékeny együttműködés közösségi etikáját. A falu bebizonyította, hogy a tömegek történelmileg meghatározott pályáján a város egy *lehetséges életmódbeli alternatíva. A megtalált életmód után tegyünk egy lépést a közösségi életszervező erők számunkra sorsdöntő felismerése felé.*